

דוד אלנסון ודניאל גורדיס

ברית אמונים

עוד על יהדות וישראל בהוצאת שלם

מיכאל אורן – שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון (עם דביר)

מיכאל אורן, דוד חזוני, יורם חזוני (עורכים) – מאמרים חדשים על הציונות

דרור בונדי – אֵיכָה? שאלתו של אלוהים ותרגום המסורת בהגותו של אברהם יהושע השל

אליעזר ברקוביץ – אלוהים, אדם והיסטוריה

אליעזר ברקוביץ – אמונה לאחר השואה

אליעזר ברקוביץ – מאמרים על יסודות היהדות

אליעזר ברקוביץ – עמו אנוכי בצרה: יהדות בגטאות ובמחנות ההשמדה

יונתן זקס – רדיקלית אז, רדיקלית עכשיו: מורשת הדת העתיקה בעולם

יוסף חיים ירושלמי – משה של פרויד: יהדות סופית ואינסופית

יוסף יצחק ליפשיץ – רזא דשבת: השתיקה והדיבור

אריה מורגנשטרן – השיבה לירושלים: חידוש היישוב היהודי בארץ ישראל בראשית המאה

התשע־עשרה

אלן פינקלקראוט – כשם האחר: הרהורים על האנטישמיות שבפתח

ליאון קאס: ראשית חכמה: קריאה בספר בראשית

הנרי קיסינג'ר – משבר: ניהול מדיניות החוץ במלחמת יום כיפור וביציאה מווייטנאם

דוד אלנסון ודניאל גורדיס

ברית אמונים

גיור, הלכה ומדיניות קהילתית בספרות
השו"ת במאה ה-19 ובמאה ה-20

תרגום חנה השקס

*Shalem Press and the authors
acknowledge with gratitude the friendship and generosity of
Rob Bildner, Marvin Israelow, Peter Joseph and Skip Vichness
for underwriting the translation of this volume into Hebrew.*

הוצאת שלם, ירושלים התשע"ד

Pledges of Jewish Allegiance:
Conversion, Law, and Policymaking in Nineteenth-
and Twentieth-Century Orthodox Responsa

David Ellenson and Daniel Gordis

עורכת לשון: הניה קולומבוס
הפקה: מרינה פיליפודי
סדר ועימוד: אילנה לאסרי

© 2014

כל הזכויות של המהדורה העברית
שמורות למרכז האקדמי שלם, רחוב העסקן 3, ירושלים

Copyright © 2012 by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior
University. All rights reserved. This translation is published by arrangement with
Stanford University Press, www.sup.org.

עיצוב עטיפה: אריקה הלבני

Cover Picture: Gustave Doré, "Ruth declares her love for her
mother-in-law" (1875)

הפצה:

הוצאת שלם, רח' העסקן 3, ירושלים
טל' 560-5555 (02), פקס 560-5578 (02)

דוא"ל: shalemorder@shalem.ac.il

www.shalempress.ac.il

מסת"ב 978-965-7052-56-3 ISBN

דאנאקוד 496-1098

Printed in Israel

תוכן העניינים

7	שלמי תודה
	הקדמה
9	מיהו יהודי? מהו יהודי? זהות יהודית, מעמד יהודי ואתגר הגיור
21	פרק א גיור במסורת היהודית: מבוא למקורות הקלאסיים
	פרק ב מגמות בתשובותיהם של רבנים אורתודוקסים בגרמניה במאה ה־19 ובתחילת המאה ה־20
42	כנושאי גיור ונישואי תערובת
66	פרק ג חיבורים הונגריים ומזרח אירופיים על גיור ונישואי תערובת
83	פרק ד אירופה וארצות־הברית בתקופה המודרנית
110	פרק ה ישראל: שאלת הגיור במדינה היהודית
147	סוף דבר
153	הערות
179	ביבליוגרפיה
187	מפתח

הקדמה

מיהו יהודי? מהו יהודי? זהות יהודית, מעמד יהודי ואתגר הגיור

לב פסחוב ודאי לא העלה בדעתו שלאחר מותו הוא ייקבר פעמיים. פסחוב היה חייל צה"ל שעלה לישראל מברית המועצות לשעבר על פי חוק השבות. בשנת 1993, במהלך שירותו הסדיר, הוא נהרג עם עוד חייל בדרום לבנון. מאחר שאמו של פסחוב לא הייתה יהודייה התעקש הרב הצבאי הראשי שגופתו תיקבר מחוץ לגדר בית העלמין הצבאי, אשר קודש, על פי ההלכה בפרשנותה האורתודוקסית, לקבורת יהודים בלבד. לאחר השערורייה הציבורית שעורר המקרה הוצאה גופתו של פסחוב מן הקבר והוא נקבר שנית, הפעם בתוך תחום בית העלמין הצבאי, אם כי בשוליו.¹

אדם מוגדר יהודי על פי ההלכה אם נולד לאם יהודייה או גויר בידי בית דין מוסמך. מאחר שפסחוב לא מילא שום דרישה מהדרישות האלה לא הכירו בו הרשויות הדתיות האורתודוקסיות במדינת ישראל כיהודי, ולכן לא היה אפשר לקבור אותו בבית עלמין יהודי. החלטה זו עוררה זעזוע בקרב רבים מתושבי מדינת ישראל. הם זעמו על שאדם שעלה לארץ כ"יהודי" במסגרת חוק השבות ונפל על הגנת המדינה היהודית ואורחיה, נמנעה ממנו הזכות להיקבר בתוך בית קברות יהודי.

סיפורו של פסחוב עורר רבים לחשוב שאמת המידה המסורתית להגדרתו ולזיהויו של יהודי צרה מדי בהקשר של החיים בזמננו, בייחוד לנוכח מצב העניינים המורכב הנובע מקיומה של מדינה יהודית ריבונית. המקרה הזה הוא דוגמה לאופן החדש והמכיל יותר שעל פיו יש להגדיר את גבולות הקהילה היהודית, וכן לאופן שבו יש לראות בימינו את שאלת ההשתייכות לקהילה היהודית ואת המעמד החוקי של היחיד במדינה היהודית. פסחוב קיבל אורחות ישראלית על פי חוק השבות, המאפשר גם למי שרק אחד מסביו יהודי לעלות

לארץ ולהשתקע בה כאזרח. הוא מסר את נפשו על הגנת המולדת היהודית כיהודי. ללא ספק גורלו נקשר בקשר בל יינתק בגורל העם היהודי ומדינתו הריבונית. האין גורמים אלו מספיקים כדי להחשיבו ליהודי? האם רשאית המדינה היהודית לקבל אליה עולים על פי חוק השבות, לגייס אותם לצה"ל כדי להשתתף במאמץ ההגנה עליה, ולאחר מכן, אם ייפלו בעת מילוי תפקידם, לשלול מהם את יהדותם?

ישראלים רבים שהשתתפו בדיון הציבורי שהתנהל בעקבות הקבורה והקבורה החוזרת של פסחוב התקשו לנסח בבהירות את הבעיות שהאיר מקרה זה. היה להם ברור שתסכולם נובע במידה רבה מעוינותם המתמשכת כלפי הרבנות האורתודוקסית, שבמקרים רבים לא הייתה ציונית כלל ועיקר. לדעתם הממסד הרבני הלך ואיבד את מגעו עם העולם המורכב שהישראלים חיים בו. אך למרות האיינוחות שחשו ישראלים רבים לנוכח המקרה של פסחוב, הם לא יכלו להסביר, או אף לדמיין, איך ממסד רבני אורתודוקסי היה יכול לפסוק אחרת. הספר שלפנינו נועד למלא את החלל הזה על ידי שיחשוף את פניה המגוונות והרחבות של המסורת ההלכתית עצמה בכל הנוגע לגיור ולדרישות המוצבות בפני המועמדים לגיור.

מקרה פסחוב מביא לידי ביטוי את ריבוי הפנים של השאלות הסובבות סביב נושא המעמד היהודי והגורמים הקובעים את הזהות היהודית ואת גבולות הקהילה היהודית, והכל על רקע השינויים החברתיים, הפוליטיים, הדתיים והדמוגרפיים שעברו על העם היהודי מאז פרוש העידן המודרני. הפירוש של היות יהודי היה תמיד נושא מעורר מחלוקת בחיים היהודיים, וההנחות העומדות ביסוד השיח הזה מעולם לא נוסחו ניסוח שיטתי. מטרתו של ספר זה היא לחשוף ולהבהיר את ההנחות המרכזיות העומדות ביסוד העמדות השונות, בתווה שהישראלים המעוניינים להשתתף בשיח משמעותי בנושא מדיניות הגיור בישראל יוכלו לבסס את עמדותיהם על הבנה יסודית של מגוון העמדות ההלכתיות שהובעו בעניין זה ושל שורשיהן.

לצורך זה נתמקד בספרנו בתקופה המודרנית של ההיסטוריה היהודית ונציע ניתוח של תשובות הלכתיות וחיבורים אחרים בנושא הגיור שכתבו רבנים אורתודוקסים מן המאה התשע-עשרה והמאה העשרים. נקדים לניתוח של עמדות הרבנים האלה דיון בטקסטים המודרניים כחוליה במסורת ההלכתית המתמשכת שנשענת על מקורות יהודיים קלאסיים. בכוונתנו להשתמש בחיבורים אלו כבעדשה שאפשר לראות בעדה את הדרכים התואמות, אך גם הנבדלות, שבאמצעותן ביקשו נושאי הסמכות הדתית המסורתית להגדיר את

גרעין היהדות – הזהות, המעמד והקהילה היהודיים בעולם המודרני. בכך אנו מקווים להאיר את התופעה הרחבה של תגובות היהודים והיהדות לאתגרי העולם המודרני בכל הנוגע להמשכיות ולגבולות של העם היהודי.

מדוע העצימה כל כך המודרנה את המורכבות והלהט של הדיון בשאלות "מיהו יהודי" ו"מהו טבעה של הקהילה היהודית"? בבואנו לדון בשאלה הזאת ניעזר בהבחנה שעורכים היסטוריונים וסוציולוגים בין המושגים "מעמד" ו"זהות". למרות החפיפה המושגית ביניהם, יש להם גם מובנים המבחינים אותם זה מזה.

כמו המקבילה האנגלית status, השאובה מהמילה היוונית "עמידה", כך גם בעברית המונח "מעמד" נגזר מהשורש עמ"ד, ופירושה של עמידה זו הוא מצבו של האדם ביחס לחוק. כאשר משתמשים במונח "מעמד" לציון מקומו של יחיד מסוים ביחס לקבוצה, לא תמיד מתחשבים באופן שבו האדם עצמו מגדיר את מקומו ביחס אליה. נושאי סמכות שמחוץ לקבוצה או מתוכה עשויים להיות מי שקובעים את אמות המידה למעמד, בלי להביא בחשבון את ההגדרה העצמית של היחיד. לדוגמה, בגרמניה הנאצית חיו אנשים אשר זיהו עצמם כנוצרים לכל דבר, אך על פי חוקי נירנברג משנת 1935 הם נחשבו יהודים. באופן דומה (אם כי ההשתמעויות של הכרה זו שונות לחלוטין), אדם שנולד לאם יהודייה אך נשבע אמונים לדת אחרת עדיין ייחשב יהודי בעיני כמעט כל נושאי הסמכות ההלכתית המסורתית.

לעומת זאת, קבוצה יכולה למנוע מהיחיד מעמד חוקי בתוכה אף שהוא מזדהה עמה ומרגיש שייכות אליה. לדוגמה, כפי שאירע פעמים רבות בישראל, המדינה היהודית אינה מחשיבה ליהודי בן לאם שגוירה בבית דין לא-אורתודוקסי ומונעת ממנו את הזכות להינשא בה כדת משה וישראל.

"מעמד" מצוי לפעמים במתח עם "זהות". "זהות" היא עניין אישי וייחודי הרבה יותר. המילה "זהות" באנגלית – identity – לקוחה מהמונח היווני אידיוס, שפירושו פרטי או אישי. כאשר משתמשים במונח "זהות" לציון הקשר שבין היחיד לקבוצה מתכוונים ליחס הפסיכולוגי של היחיד כלפי הקבוצה. הזהות מבטאת את ההבנה האוטונומית של היחיד באשר לשאלה "מי אני?". יחידים המשתתפים בחיי קהילה יהודית מסוימת עשויים לזהות עצמם כיהודים אף על פי שלא עברו טקס רשמי של גיור. הזהות במקרה הזה אינה מציינת את היחס החוקי בין היחיד לקהילה היהודית, אלא מבטאת את ההגדרה האישית של האני ביחס לקבוצה. ייתכן שההזדהות הזאת תהיה מקובלת על מגזרים מסוימים בקבוצה, אך לא על המגזר הנושא את הסמכות החוקית לקבוע את מעמדו של היחיד, כמו במקרה של פסחוב.

שאלת "מיהו יהודי", הנקשרת לשאלת ההכרה הרשמית בשיוך לעם היהודי, היא עניין מורכב במיוחד בעולם המודרני דווקא משום שהיא כרוכה בשני הגורמים האלה, המעמד והזהות, וכפי שהראינו בדוגמאות לעיל – הם אינם חופפים עוד זה את זה. גורמים רבים – למשל היחיד, הקבוצה, מגורים שונים בקבוצה או גופים בעלי סמכות מחוץ לקבוצה – עשויים להיות שותפים בקביעת מעמדו היהודי של אדם זה או אחר. גורמים אלו ראויים לתשומת לב מיוחדת בכאנו לעמת את טבע הקיום היהודי בעולם הקדם־מודרני עם החיים היהודיים בעולם המודרני בקהילות כגון הקהילות בארצות־הברית או במדינת ישראל, שבה יש להלכה מעמד חוקי, שלא כמו במקומות אחרים בעולם.

במובנים מסוימים התנאים במדינת ישראל – בהשוואה, למשל, לתנאים בארצות־הברית – הם בגדר חזרה לסדר הפוליטי בעולם הקדם־מודרני. במסגרת הסדר הפוליטי הקדם־מודרני היה המעמד עניין שיתופי. יחידים כשהם לעצמם לא היו בעלי אורחות במדינת לאום כמו במונן שאנו מכירים מדגמים מדיניים הקיימים בימינו. שאלת המעמד האישי הייתה סבוכה אף יותר בשל מעמדה האוטונומי או החצי־אוטונומי של הקהילה היהודית מבחינה פוליטית. פירושה של אוטונומיה זו היה שהקהילה היהודית שלטה בחיי החברים על ידי שקבעה את זהותם העצמית, ובו בזמן הם הפנימו את הנורמות התרבותיות ואת הערכים של הקהילה. מצבים של דיסוננס בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי בנושא המעמד והזהות היהודיים היו מעטים ואף אפסיים. בעולם שבו הפלורליזם בנושאים האלה נשלט בידי הפוליטיקה, והאינדיבידואליזם והוולונטריזם עדיין לא צמחו כמו בסביבה המודרנית, ביטאה הזהות היהודית הרבה יותר מאשר את ההשתייכות הדתית של היחיד. היהודיות הגדירה את מעמדו הפוליטי של האדם, הכתיבה את תרבותו וקבעה את זהותו. רק במקרים נדירים נוצרה התנגשות בין יחידים ובין גופים ציבוריים ופוליטיים כאשר לשאלה "מיהו יהודי", שכן המעמד והזהות נחשבו לעניין אחד כמעט בכל מקרה. יחידים שזיהו את עצמם כיהודים עשו זאת בהסכמת רשויות השלטון העצמי של הקהילה היהודית, שלא הכירו מציאות רבי־מגזרית. סמכויות השלטון הכללי שאפשרו ליהודים ליהנות ממעמד פוליטי חצי־אוטונומי קיבלו גם הן את זהותו היהודית של היחיד.

במרבית מדינות העולם – וגם בישראל, כפי שמקרה פסחוב מוכיח – מוססה המודרנה את החפיפה בין מעמד לזהות, והטילה את היהדות לסבך של שינויים שהגדירו מחדש את מערכת המונחים שבבסיס הקיום היהודי. כפי שפיטר ברגר טוען בדברו על "יהודיות" בעולם הקדם־מודרני, היות יהודי היה "עובדה קיומית נתונה, המובנת מאליה ליחיד, ושהסביבה כולה מכריזה תדיר

על תקפותה".² ההשתייכות לחברה היהודית לא הייתה עניין לאמונותיו או לרצונותיו של היחיד, אלא הוכתבה על ידי כללי ההלכה והמכנים הקהילתיים שאכפו אותה. קו הגבול בין היהודי לגוי היה ברור מאוד.

כפי שעולה ממקרהו של לב פסחוב, השינויים המתמידים בקווי המתאר של היהדות המודרנית בעולם של ימינו מסבכים את התהליכים הקובעים מיהו יהודי. שינויים אלו ניכרים לא רק במקרים פרטיים, אלא גם בזירה הציבורית הרחבה. לדוגמה, בשנת 2008 החליט הרב אברהם שרמן, רב חרדי וחבר בבית הדין הרבני הגדול של מדינת ישראל, לפסול אלפי גיורים שנערכו בסמכות הרבנות הראשית ובפיקוחו של הרב חיים דרוקמן. הסיבה לכך הייתה חוסר הסכמה עקרונית בין הרב שרמן ובין הרב דרוקמן באשר להתחייבויות בענייני אמונה וקיום מצוות שמועמדים לגיור אמורים לקבל עליהם. נחזור למקרה זה בהמשך, אך אנו מזכירים אותו כאן מכיוון שהוא מבליט את המורכבות של קביעת המעמד והזהות היהודיים בסביבה המודרנית ואת חשיבותו הרבה של נושא זה לחייהם של אלפים.

מובן שהמודרנה לא ניתנה על הקהילה היהודית בבת אחת. כאשר אנו מדברים על השינוי העמוק בתנאי הקיום היהודיים בעולם המודרני, אנו מתכוונים לגורמים אחדים שחברו יחד בשלוש מאות השנים האחרונות. ראשית, הנאורות של סוף המאה השמונה־עשרה, ועמה גרסתה היהודית, ההשכלה, עודדו יהודים להשתלב בחברה החילונית. ההשכלה ומצבם החברתי החדש של היהודים עוררו שאלות – שהיו בלתי נתפסות קודם לכן – על אודות החופש האישי, המקורות התיאולוגיים של ההלכה וסמכויות הקהילה היהודית.

שנית, היהודים נהנו, בעיקר במערב אירופה, מאמנציפציה פוליטית שהעניקה להם זכויות אזרח השוות לאלה של שאר אזרחי המדינה. האמנציפציה הפוליטית ניתצה בסופו של דבר את הגבולות החוקיים של הקהילה היהודית. הקהילה הפכה מתאגיד חוקי להתאגדות של יחידים שהחברות בה היא רצונית. שינוי זה סיפק ליהודים את האפשרות לעזוב את הקהילה היהודית, והדבר הוביל לגורם נוסף, שלישי, שיש לו חשיבות בתהליך היחלשות הקהילה: דעיכת ההשפעה של הרבנות על קהלה. כאשר לא היה באפשרותם של יהודים לעזוב את הקהילות שהיו בשליטת הרבנים, וכאשר הקהילה תפקדה כתאגיד חוקי חצי־אוטונומי, החזיקו הרבנים ב"סמכות כפייה חוקית", כפי שמכנים זאת חוקרי משפט ותרבות, ותפקדו למעשה כדיינים בבית משפט שלום. אך ההתמוססות של הכוח החוקי של הקהילה כישות פוליטית נפרדת, או לפחות הגבלתו במידה ניכרת, העמידו בפני הרבנים אתגרים חסרי תקדים. מעתה יכלו הרבנים

לכל היותר להטיל על היחידים את כובד משקלה של "סמכותם המשיפיעה", בלשונם של החוקרים האלה. מכיוון שמעתה לא נלוו אמצעי אכיפה למעמד הדתי והשיפוטי של הרבנים, הם יכלו להטיל את סמכותם רק על אלה מן היהודים שאותם הם יכלו לשכנע בצדקת דבריהם, ולצוות רק על מי שהפנימו את תורתם. ואולם בזמן של היחלשות בשמירת המצוות ואף זניחתן המוחלטת בקרב יהודים רבים נאלצו הרבנים להכיר בכך שרבים לא יקבלו את סמכותם ותורתם בתחומים מכריעים של חייהם.³

התחום הראשון בחשיבותו מאלה הוא הזירה החברתית. חובה להדגיש שגורם נוסף, רביעי, התווסף למרחב היחסים החברתיים בעקבות השינויים התרבותיים, הדתיים והפוליטיים שמציינים את כניסת היהודים לעולם המודרני: לראשונה התערבבו יהודים וגויים אלה כשוים מבחינה חברתית. בדורות שלאחר האמנציפציה והנאורות, כאשר הטמיעו היהודים בקרבם את אורח החיים הלא־יהודי, והגויים ראו ביהודים בני זוג רצויים, נסק שיעור נישואי התערובת בחברה היהודית לגבהים.

המנהיגות הדתית היהודית נאלצה להתפתח ולמצוא מענה לשינויים גורפים אלו, והקמת מדינת ישראל כמדינת לאום יהודית העצימה עוד את הדחיפות שבהתמודדות עם. מדינת ישראל הציעה מסגרת התייחסות חדשה למחשבה על מעמד וזהות בעולם המודרני, וכך עוררה את הצורך בהמשגה מחודשת של שייכות לעם היהודי ולמסגרת מדינית יהודית. ואולם אפילו בישראל מעולם לא הייתה לרבנות הראשית שליטה מלאה על החוק האזרחי. נכון הדבר שיש לרבנות הראשית ולזרועותיה, הנתמכות בידי המדינה, סמכות באשר לעניינים שבמעמד אישי – כגון נישואין, גירושין וקבורה – כשמדובר באזרחים היהודים. במדינת ישראל מקבילה הסמכות המוענקת לממסד הרבני למה שהיא הייתה בתקופה הקדם־מודרנית, ולכן הרבנות נקראת לפסוק בשאלת המעמד היהודי לכל מי שמבקש להינשא, להתגרש או להיקבר כיהודי במדינה היהודית. התנאים הייחודיים בישראל הם נושא הפרק האחרון בספרנו. שלא כבמקומות אחרים בעולם, בישראל יש ממסד רבני שבידיו נתונה סמכות חוקית לאכוף את פסיקותיו באשר למעמד היהודי של היחיד. ואולם הממסד הרבני אינו מכיר ביהדותם של חילונים רבים ושל מאות אלפי עולים המזוהים עצמם כיהודים ומזוהים כך על ידי אחרים במונח התרבותי והפוליטי. עובדה זו הופכת את השיח בנושא הגיור בישראל למורכב, טעון ובעל דחיפות עליונה, שכן נמנע מאנשים אלו להינשא ולהיקבר כיהודים במדינת ישראל.

כדי להבין את סוגיית המעמד והזהות היהודיים ואת טבעה ומסגרתה של הקהילה היהודית בישראל ובתפוצות, ננתח בספר זה קשת רחבה של חיבורים

הלכתיים אורתודוקסיים – בעיקר שאלות ותשובות – העוסקים בגיור, במעמד ובוהות על רקע השינויים שהצגנו לעיל. "שאלות ותשובות" (שו"ת) הוא שם כולל לאוספי תשובות שכתבו רבני קהילות ופוסקים במענה לשאלות שנשלחו אליהם. במסמכים האלה אנשי האליטה הלמדנית מעלים על הכתב בסגנון טכני דיונים הנוגעים לשיקולים ההלכתיים שהביאו לפסיקתם במקרים פרטיים שהובאו לפנייהם. התשובות נכתבות בסגנון המוכר לנו מפסקי דין בעולם המשפט המערבי המודרני. רבנים בכל הדורות ראו בתשובות שכתבו הזדמנות ליישם את התובנות, הרעיונות, הערכים והתקדימים העולים מהטקסטים המסורתיים הספרותיים וההלכתיים של העבר (התנ"ך, התלמוד, ספרי הלכה ותשובות אחרות). בתובנות האלה הם השתמשו כשנדרשו להתמודד עם עניינים דוחקים בזמן שבו הם פעלו, ולעתים אף עם בעיות חדשות לחלוטין שצצו בתקופתם. מכאן נובע שתשובה יחידה יכולה להיחשב לחלק מן האוסף העצום של פסקי דין יהודיים המשתרע על פני מאות שנים. אוספי השו"ת הם צומת שבו הביטוי הכתוב של הדת נפגש עם החיים במסגרת המסורת המתמשכת של הפרשנות ההלכתית. כל תשובה היא טקסט עצמאי שכתב מחבר מסוים, ולכן היא צריכה להיחשב לדיון מובחן בעל סגנון, שפה והיגיון משלו בתוך הספרות היהודית הדתית המתפתחת. ביטויים טיפוסיים אלו של המחשבה היהודית מספקים עדשה מצוינת שבעדה אפשר לראות כיצד העשייה ההלכתית שוורת יחדיו את מגוון המקורות המסורתיים. המקורות האלה כוללים את המסורת הספרותית היהודית הקלאסית (התנ"ך, התלמוד ולעתים גם המדרש), את החיבורים ואוספי ההלכות הרבניים המאוחרים יותר (ספרי הלכה, תשובות ולעתים חיבורים פרשניים וספרות פילוסופית, למשל כתבי הרמב"ם), אך גם, כערך מוסף, את שלל הגורמים החברתיים, הפסיכולוגיים והמוסריים המייחדים כל דור וכל קהילה במהלך התפתחותה של היהדות.⁴

בכל תקופה ותקופה נדרשו פוסקים לקבוע את דעת התורה על פי מה שנמסר להם מהעבר, אך מתוך מקומם ככני אדם הנטועים בהווה. לכל אורך ההיסטוריה נאלצו מנהיגים דתיים אלו לגשר בין המסורת הדתית שהונחלה להם ובין הדרישות הבלתי נמנעות שמעורר ההקשר התרבותי, החברתי והפוליטי של זמנם ומקומם. מובן שלאישיותם הייחודית ולתפיסת עולמם הערכית יש תפקיד נכבד בהכרעותיהם כפוסקים. במובן הזה ההיסטוריה של המסורת ההלכתית היהודית, כמסורות משפטיות אחרות, היא ביסודה היסטוריה של פרשנויות המסורת השונות. כל פוסק וכל פרשנות שלו אמנם יונקים מן העבר, אך העמדות שהוא מציג פותחות פתחים אל העתיד. אין בכך כדי לומר

שהפוסקים מעמידים את הערכים המושרשים בטקסטים ההלכתיים ובמסורת המונחלת להם במקומם של ערכיהם האישיים, אלא שיש לצפות מהם לדבוק בעקרונות ובחוקים המקובלים במסורת. אין מצפים מהם להמציא רעיונות יש מאין אלא לחפש תקדימים המצויים בטקסטים ההלכתיים של המסורת היהודית. תקדים, או בטרמינולוגיה המשפטית *stare decisis* ("עמידה עם המוכרע"), מטיל את כובד המשקל בהכרעת הדין על הפוסק, ומאחר שמכוחם של הפוסקים קשורה לנאמנותם למקורות ולהכרעות הלכתיות קודמות, הפוסקים לעולם אינם מורשים להתנתק במודע מן העבר. תיאור מסורתי של תהליכי הכרעה הלכתית יהודית מדגיש את החלתם הנאמנה של תקדימים על מצבים חדשים. ואולם תיאור זה של תהליך השיפוט ההלכתי צר מכדי לתפוס או להסביר את ריבוי הרכיבים המאפיין את תהליך הפסיקה ההלכתית. ברמה המיידית מתפקדת תשובה כפסק דין המחייב את השואל; אבל במובן רחב יותר, התשובה הופכת לתקדים. התשובה היא קולו של הפוסק היחיד בתוך הגוף הגדול של השיה ההלכתי. במובן רחב זה יש להדגיש – וזו נקודה מרכזית בספרנו – שההכרעה ההלכתית היא אנלוגית ודורשת תמיד פעולה פרשנית מצד פוסקי הדין. כפי שהראה דייוויד יום לפני יותר ממאתיים שנה בספרו מחקר לגבי עקרונות המוסר, מחשבה משפטית במיטבה מאופיינת בהסתמכותה על ה"דמיון".⁵ ההיגיון הקובע אם וכיצד ראוי שהכלל התקדימי ייושם אינו מצוי רק בתוכן של הכלל או בטבעו של המקרה עצמו. השאלה היא כיצד המחוקק מבין את הכלל וכיצד הוא מרחיב את חלותו ואת השלכותיו למקרה שלפניו. קביעה זו תלויה באוסף של גורמים לוגיים, גורמים תלויי הקשר וגורמים אישיים, ומכך נובע שפסיקת ההלכה היא עניין שיש בו גמישות. תהליך פסיקת ההלכה וכן ההיגיון והשיקולים המוטמעים בתהליך זה לא נועדו להשיג הכרעה שאין עליה שום עוררין, אלא לשכנע מאוד בתקפותם.

ספרנו עוסק בתשובות של רבנים אורתודוקסים בלבד בשל מחויבותם העקבית לסמכות ההלכתית המסורתית ומאחר שהשקפתם הדתית היא הקובעת את המדיניות הישראלית, לפחות עד עתה. המחויבות של הרבנים האורתודוקסים להלכה היא מוחלטת, וכך הדבר גם באשר לקהלם – בתיאוריה לכל הפחות. ההלכה משמשת גם אבן בוחן לקביעת המסגרת המשותפת שממנה שואבים הרבנים האורתודוקסים את פסיקתם. ואולם למרות המסגרת המשותפת של התשובות מתגלה בהן מגוון רחב מאוד של תוכנות באשר לשאלה מהו הגרעין החיוני של הזהות והשייכות היהודית. עובדה זו משמעותית במיוחד בזירה הישראלית, שבה נוטה הרבנות להציג לציבור הרחב תמונה הלכתית

אחידה וחד־משמעית. התשובות מגלות גם את הגישות השונות של הרבנים האלה באשר לאופן שבו יש לנווט את הקהילה היהודית במימיו הסוערים של העולם המודרני, ובאשר לשאלה כיצד ראוי להשתמש במקורות ההלכתיים כדי להגן על שלמות הקהילה לנוכח איום מתמיד מצד הלכי הרוח החברתיים והדמוגרפיים המודרניים. מקצת הרבנים היו ערים לסמכותה הנחלשת של המנהיגות הקהילתית לנוכח החברה האזרחית ההולכת ונפתחת, והדבר השפיע השפעה ניכרת על פסיקתם. לעומתם אחרים היו אדישים לשינויים האלה. מקצת התשובות שהרבנים הוציאו מתחת ידם התמקדו בשמירה נוקשה של גבולות הקהילה המסורתית, ולעומת זאת תשובות אחרות הפגינו גמישות רחבה שאפשרה להם לאמץ מדיניות של "שימור הקהילה"⁶ מתוך הקפדה על יישום ראוי של ההלכה בהקשר המודרני. כדי להאיר את הדינמיקה המתבטאת בחיבוריהם של הפוסקים שאנו מנתחים בספר זה נעשה שימוש בעבודותיהם של כמה פילוסופים. כמו כן נעשה שימוש במושגים מתורת המשפט, החל במונחים פוזיטיביסטיים קלאסיים של החוק וכלה בדימויים של החוק כמדיניות ציבורית.

ספרנו מתחלק לחמישה פרקים. הפרק הראשון מציג את המקורות ההלכתיים והאגדיים הקלאסיים שהם בבחינת חומר הגלם ששימש את הפוסקים שאת דבריהם נבחן להלן. הרבנים, שכולם מחויבים לסמכות ההלכה, שאבו מחומרים אלו את הבסיס לפסקי הדין שלהם. בפרק השני נעסוק בתשובותיהם של רבנים בגרמניה במאה התשע־עשרה, ובפרק השלישי – בתשובותיהם של רבנים במרכז אירופה באותה תקופה. אלה היו המקומות הראשונים שבהם המפגש של היהדות עם העולם המודרני אילץ את הרבנים להתמודד עם המציאות החדשה, מציאות שבה נישואי התערובת בקרב היהודים נעשו רווחים ועקב כך התעוררה הדרישה לגיור ולפתיחת שורות הקהילה. בפרק הרביעי נפנה למאה העשרים בגרמניה ובארצות־הברית ונבחן את התשובות רבות־הפנים שכתבו הרבנים האורתודוקסים בסוגיות אלו. לבסוף נפנה את תשומת לבנו אל מדינת ישראל. בפרק החמישי ננסה להבין את השפעת הריבונות היהודית המתחדשת על הפוסקים האורתודוקסים בבואם להתמודד עם הצורך להגדיר את המעמד והזהות היהודיים בעבור אוכלוסייה מגוונת של יהודים חילונים ודתיים כאחד ששבו למולדת היהודית לאחר אלפיים שנה. בפרק הסיום של הספר נסכם את מסקנותינו מניתוח הכרעותיהם של הפוסקים האורתודוקסים בנושא זה במאתיים השנים האחרונות.

ספרים רבים בנושא הגיור בעידן המודרני יצאו לאור בשנים האחרונות, ובכללם חיבורים אחדים שעוסקים במיוחד בספרות השו"ת. המרכזיים שבהם

הם ספרו של דניאל הרטמן, גבולות היהדות, וספרם של צבי זוהר ואברהם שגיא, גיור וזהות יהודית: עיון ביסודות ההלכה.⁷ הרטמן חוקר בספרו היקף מצומצם של פוסקים מודרניים וטוען שהפלגנות של היהדות המודרנית מקשה את ההגדרה של זהות משותפת בעבור העם היהודי. לעומת זאת זוהר ושגיא, בעבודתם בעלת האופי האנציקלופדי, בוחנים את ההיסטוריה ההלכתית כולה ואת המחלוקות שהתעוררו בקרב פרשני ההלכה לאורך מאות שנים. מחלוקות אלו מבטאות את המשקל השונה שייחס כל אחד מהם לדת, ללאומיות, לקשרי המשפחה ולאוטונומיה כשנקרא לבטא את תפיסתו באשר לשאלת ההשתייכות לקהילה היהודית. עבודתו של מנחם פינקלשטיין, הגיור: הלכה ומעשה,⁸ היא בעלת האופי האנציקלופדי ביותר והיא מציגה אוסף עשיר ביותר של מקורות מסורתיים ומודרניים, ממקורות חז"ל המוקדמים ביותר ועד לתשובות בנות זמננו.

מה שמייחד את ספרנו מאחרים הוא שחיבורנו אינו חיבור אנציקלופדי. דיוננו מוגבל לעבודותיהם של רבנים אורתודוקסים בני המאה התשע-עשרה והמאה העשרים. כמו כן לא באנו להקיף את עבודותיהם של כל הפוסקים בקבוצה הצרה שהגדרנו. חיבורנו מוגבל הרבה יותר, שכן הוא מתמקד בדרכים שבהן התשובות באשר לגיור מעידות על האתגר שביצירת מדיניות ציבורית בעולמנו הפוסט-מודרני, עולם שבו נושא הזהות נעשה מורכב מתמיד. אנו מבקשים להבין את השיקולים ההלכתיים העומדים בבסיס דעותיהם של הפוסקים האורתודוקסים בעניין גרעין המחויבות לקהילה הנדרש מהמבקשים להצטרף לעם היהודי, וכן באשר לאופן שבו ראוי שבעלי הסמכות האורתודוקסים, הקובעים את מדיניות הגיור בעבור העולם היהודי כולו, ינווטו את קהילותיהם במרחב הלא-נודע של עולם יהודי משתנה הנפתח לסביבתו.

עוד מתייחד מוקד דיוננו בטענה שאין לראות ברבנים האלה פוסקי הלכה במובן הצר של המונח, אלא שופטים שמניחים בפסיקותיהם את היסוד למדיניות ציבורית. פוסקים אלו התאמצו לתת מענה לשאלות בדבר מהותם של הזהות היהודית, המעמד היהודי והגיור בתקופה שבה נישואי תערובת ואי-שמירה על מצוות הדת הם המצב הרווח בקהילה. בפסיקותיהם הם ביקשו להישאר נאמנים לשלמות המסורת שהם מכבדים ומוקירים, וכך בכך להדריך את הקהילה שהם משרתים בהווה באופן שיכין אותה לעתיד.

אף על פי שאנו מייחדים את תשומת לבנו בספר לרבנים אורתודוקסים בלבד, מטרתנו היא להשתמש בהצגה ובניתוח של כתביהם כדי להדגים את המורכבות הגדלה והולכת של המשימה המוטלת על כתפי המנהיגות היהודית.

יש להבין מהי משימה זו שהמנהיגים היהודים מקבלים על עצמם בבואם לקבוע גבולות ולהגדיר את המחויבויות והחובות של היהודים ושל הקהילה היהודית בעולם המודרני. במובן זה ספרנו נע אל מעבר למוקד המגזרי של החומרים שאנו בוחנים ופונה אל הדינמיקה הרחבה המאפיינת את המצב היהודי בימינו, כשהיודים מכל קשת האמונות נענים לאתגרים שמציב בפניהם העולם המודרני. אף שאנו מתמקדים בשאלת הגיור, למעשה אנו בוחנים נושא רחב הרבה יותר. ואכן, הסוגיות הרחבות יותר שנבקש לעסוק בהן הן מקומה של הפרשנות ההלכתית בשיח היהודי הציבורי; וניסיונם של הקהילה היהודית ומנהיגיה להבין ולהגדיר את משמעות היות יהודי בעולם המודרני במדינת ישראל ובתפוצות.

מפתח

אינטרמאונטיין ג'ואיש ניוז	107	אגודת הרבנים (שווייץ)	90
איסרליש, רבי משה	39	אגודת ישראל (מפלגה)	108, 143
אלה דברי הברית (בית הדין של		אגרות משה (פיינשטיין)	94-100, 148
קהילת המבורג)	69	אונטרמן, הרב איסר יהודה	128, 130, 173
אמנציפציה אורחית ופוליטית (ראה גם		אורתודוקסים, רבנים (ראה גם פסיקות	
תנועת ההשכלה באירופה)		מקלות, התנגדות להן; פסיקות	
בגרמניה	45, 56	מקלות, קבלתן; הרבנים	
בהונגריה ובמרכז אירופה	66, 76	הראשיים לישראל)	10, 16, 18
היבטים חברתיים	13-14	באירופה לאחר השואה	83-94
במערב אירופה	13-14, 27	באמריקה הדרומית	105
ופרשנות ההלכה	27, 84-85	באמריקה הצפונית	94-104, 109-106
אמרי דוד (הורוויץ)	92	בגרמניה	42-47, 50, 56-59, 64
אנדוגמיה (ראה גם נישואי		הגמוניה	43, 48, 65
תערובת)	66	בהונגריה	66-71
אנוסים	75	בישראל	17, 110-114
אסאד, הרב יהודה	77-78, 82	אורתודוקסית, יהדות (ראה גם	
אסופי	77	אורתודוקסים, רבנים; חרדית,	
אריאל, הרב יגאל	139-141, 176-177	יהדות)	22, 42-43
אריק, הרב מאיר	92-93, 164	אטווש, יוזף	77
בורג, אברהם	135	אטלינגר, הרב יעקב	44-45, 48, 50, 76, 64
בורקובסקי, בולק	132-133		87, 149-151, 159
בורקובסקי, חוה (ראה לנגר, חוה		איגר, רבי עקיבא	69-74, 76, 79
[בורקובסקי])		איידלס, הרב שמואל אליעזר בן יהודה	
בידול חברתי	84, 89, 101	הלוי (ראה מהרש"א)	
ביים, סטיבן	144	אילווי, הרב ברנרד	46-47, 49-50, 160, 167, 160, 103-102, 53
בית דין (ראה גם פוסקים; רבנים			
והרבנות)	44, 53-59		
אחריות של	176-177		

- גיור וגרים (ראה גם ברית מילה);
הלכה ותהליך הפסיקה;
טבילה; טמיעה; רות
המואבייה) 10-11, 13-18,
154
- איסורים (ראה גם פסיקות מקלות,
התנגדות להן) 21-22, 70,
156
- באמריקה הצפונית 94-108
גיור לא-אורתודוקסי (ראה
קונסרבטיבית, יהדות; רפורמית,
יהדות)
בגרמניה 42-65
דרישות חינוכיות 26-28,
100, 101, 106, 138
- בהונגריה ובמרכז אירופה 66-82
היבטים לאומיים 139-141
היבטים פוליטיים (ראה גם לנגר,
פרשה [חונך ומרים]) 133-134,
144-145
- חוות דעות משפטיות
חילוניות 110, 169
חקירת גרים 35-40
ילדים (ראה גם ילדים לאימהות
לא-יהודיות) 168
ישראל (מדינה) 110-145
מניעים 30-40, 70, 121-122,
128, 138
- מעמדם של הגרים 21-22, 24,
29-30
- פרויקט הגיור בדנוור 106-108
תוקף הגיור (ראה גם לנגר, פרשה
[חונך ומרים]; קארו, רבי יוסף
בן אפרים; רמב"ם [רבי משה בן
מימון]) 26-27, 31-32, 49,
68, 73, 87, 113, 131-132,
134, 138, 142
- גיור וזהות יהודית (וזהר ושגיאל) 18
גיור, טקס 11, 21, 23-29, 43-44,
59, 63, 68, 70, 72, 86, 95
- מגבלות של 119-120
שיקול דעת של 39, 57-58, 86,
89-90, 99, 149-150
בית המשפט העליון 110, 137, 144,
169, 175
בית יוסף (קארו) 39-40
בית יצחק (שמלקיש) 61, 161-162
בלייך, הרב דוד 130
במברגר, הרב זליגמן פֿר 45-46, 50,
90, 165
בן נון, הרב יואל 139
בנדיקט, מוריץ 48
ברגר, פיטר 12, 153
ברייש, הרב מרדכי יעקב 85, 88-90,
96-99, 125, 138, 165, 172
- ברית מילה (ראה גם טבילה; ילדים
לאימהות לא-יהודיות) 25, 165
לבן לאם לא-יהודייה 46-48,
50-57, 80-82, 87-88, 100, 113
וגיור 25, 27, 35-36, 49, 77,
88-89, 100, 165
- הטפת דם ברית 59-60, 77, 107,
161
ויהודים רפורמים 43
ברנייס, הרב יצחק 42, 44-45, 50, 159
ברקוביץ, הרב אליעזר 106, 168
- גבולות היהדות (הרטמן) 18
גבולות הקהילה ושמיירתם (ראה גם
תורה, סייג ל-) 9-10, 45,
104-105, 108, 139, 145, 147,
152
- ג'ואיש אובסרוור 108-109
גוטמכר, הרב אליהו 72-76, 78, 82,
89
גורן, הרב שלמה 91, 111, 129-135,
137, 173
- "הגיור בארץ ובהוץ לארץ" (גורן) 131
הגיור: הלכה ומעשה
פינקלשטיין) 18, 155

- עמדתו בעניין ברית מילה 55
 עמדתו בעניין גיור ונישואי
 תערובת 115, 53-47
 הירש, הרב שמשון רפאל 42, 48-47,
 50, 52, 54, 90, 148
 "הכל לפי ראות עיני בית הדין" (ראה
 בית דין)
 הכלה, התנגדות ל- (ראה הדרה, פסיקות
 ועמדות)
 הכלה, פסיקות ועמדות (ראה גם קהילה,
 שימור הדין; פסיקות מקלות,
 קבלתן) 50-51, 92
 הכרעת הדין (ראה גם הלכה ותהליך
 הפסיקה; פוסקים) 16, 40,
 110, 147-148, 150
 הלוי, הרב חיים דוד 149
 הלכה ותהליך הפסיקה (ראה גם
 הלכה, ספרי; פסיקות מקלות,
 התנגדות להן; פסיקות מקלות,
 קבלתן) 117, 147-151
 ואמנציפציה אורחית
 ופוליטית 84-85
 ומדיניות ציבורית וחברתית 94,
 100, 104-105, 108-109, 125
 פרשנות 15-16, 96-97, 99-100,
 106-109
 וריבונות יהודית 110-111
 הלכה, ספרי 15, 39
 הסתדרות הרבנים של אמריקה
 (RCA) 100-101, 168
 "הערה על עניין קבלת גרים שנתרבה
 בדורנו" (שלוזינגר) 78, 163
 הצהרה 50
 הצופה 130
 הרטמן, דניאל 18
 הרצוג, הרב יצחק הלוי 88, 90-91,
 98-99, 111, 123-130, 165
 168, 173
 התבוללות (ראה גם טמיעה) 44
- 129, 133, 135, 138-139, 145,
 156
 גיורים לאיתקפים (ראה גיור וגרים:
 תוקף הגיור)
 גייגר, אברהם 48
 ג'ייקובס, הרולד 108
 גרודונסקי, הרב חיים עוזר 92-93,
 164
 דבורקין, רונלד 117
 דייוויס, משה 42
 דיין, משה 133, 174
 דר יזראעליט 46, 50
 דרוקמן, הרב חיים 13, 142, 144
 דרישת ציון (קלישר) 50
- הדרה, פסיקות ועמדות (ראה גם גבולות
 הקהילה ושמירתם; פסיקות
 מקלות, התנגדות להן) 82, 93
 השפעת הרב שמלקיש 138-139
 התנגדות להדרה (ראה הכלה,
 פסיקות ועמדות)
 הקהילות היהודיות
 הסוריות 104-105
 הרבנים מצגר ושרמן 142-143
 הולנדר, הרב יעקב 49
 הופמן, הרב דוד צבי 57-63, 84-85,
 89, 91-92, 96-99, 101-103,
 107, 112, 115-118, 121-122,
 127, 149-150, 161-162, 167,
 170, 173
 הופמן, הרב יעקב 63, 162
 הורוויץ, הרב דוד הלוי 92
 הורוויץ, הרב מרדכי (מרקוס) 51-57,
 61
 החרמה ונידוי (ראה גם כרת) 69, 80,
 104-106
 היינמן, הרב חיים 54
 הילדסהיימר, הרב עזריאל 42, 57,
 84, 87, 106

- ויינברג, הרב יחיאל יעקב 88-85,
 96, 98-99, 102-103, 106, 115,
 164-165, 168
- יהודית 9-12, 22, 98, 109
 היבטים לאומיים 137-142, 146
 השפעת המודרניות 13
 זהות על פי הלאום בניגוד לזהות
 תיאולוגית 89
 וישראל 13-14, 110, 135-136
 בניגוד למעמד יהודי 11-12
 זהות קבוצתית 11-12
 זוהר, צבי 18, 137-139, 158, 170
 זיידמן, הלן 129-130, 134-135
 זילברג, משה 137, 175
 זמר, משה 129
- חוק השבועות 9-10, 22, 144, 152, 169
 חורב (הירש) 148
 חיות, הרב צבי הירש (מהר"ץ) 43-45,
 50, 159
 חלקת יעקב (ברייש) 88-93
 חרדית, יהדות 78, 142-145
 החת"ם סופר (הרב משה סופר
 שרייבר) 66-71, 78, 80-82
- טאבאק, הרב שלמה 91-93
 טבילה 95
 של ילד להורה לא־יהודי 44,
 47-48, 53
- תנאי לגיור 26-27, 35-36, 48,
 59, 156
- טמיעה (ראה גם התבוללות) 69, 78
- יד הלוי (במברגר) 45-46
 יום, דייוויד 16
 רבי יוסי בן יהודה 27
 יוסף, הרב עובדיה 111, 120-123,
 135, 172
- יופה, אריק 144, 175
- יחסי אישות
 איסור 59, 74, 112, 161, 170
 עם עבד או גוי 28-29, 62, 91
 יחסים חברתיים בין יהודים לגויים
 (ראה גם נישואי תערובת) 14,
 45, 64, 66, 70, 89-90
 ילדים לאבות לא־יהודים (ראה גם
 מוצא מצד האם) 44-45, 58
 ילדים לאימהות לא־יהודיות (ראה
 גם ברית מילה; מוצא מצד
 האב) 44, 46, 52, 65, 134
 ישי, אלי 144
 ישראל ביתנו (מפלגה) 144
 ישראל והתפוצות 127-132, 146
- כהן, הרב ג'ק שמחה 100-102
 כהן, פולה 91, 131
 כהן, שייע 23, 28
 כוהנים
- איסור לשאת גיורת 60-61, 71,
 121, 126, 161, 173
 עמדתו של הרב הרצוג 126
 עמדתם של הרבנים הופמן
 ופיינשטיין 97-98
 כנס הרבנות הרפורמית בבראונשווייג
 (1844) 43
- כץ, הרב שמואל חיים הכהן 168
 כרת (ראה גם החרמה ונידוי) 27, 74,
 114, 161, 170
 כתורה יעשה (קוטנא) 62
- לאומיות יהודית (ראה גם גיור
 וגרים: היבטים לאומיים; זהות
 יהודית) 140-141, 146-147
 לב העיברי (שלזינגר) 78
 להמן, הרב מרקוס 46-47, 49, 53
 לובוצקי, אלכס 135
 לוונסטיין, סטיבן 43
 לוי, הרב שמחה 100
 ליבמן, צ'רלס 84-85, 89-96,
 99-101, 104, 111, 116, 169

- מעמד יהודי 9-11
הגדרה 11-12, 59-60
בניגוד לזהות יהודית והגדרה
עצמית 11-13
מצגר, יונה 142-144, 146
מצוות בני נח 47
מצוות, קבלה ומחויבות 47, 59, 73,
90-92, 123-124, 138-139, 166
מקורות קלאסיים 26-28, 31-32,
40-41
עמדתו של הרב הופמן 58-60,
98, 107, 167
עמדתו של הרב יוסף 122-123
עמדתו של הרב עוויאל 116, 118
עמדתו של הרב פיינשטיין 97-99
עמדתו של רבי יוסף קארו 39-40
עמדתו של הרב קוק 112-113
עמדתו של הרמב"ם 35-38, 158
ופרויקט הגיור בדנור 106-108
מצוות, קבלת עול 73, 97, 113, 130
מצוות, שמירת ה' 27, 46, 67, 71,
97, 104, 107, 134
מקוואות 26, 45, 68, 95, 100, 107
משנה 21, 26, 29, 38-39, 125
משנה תורה (רמב"ם) 35-37, 45, 129
משרד הפנים בישראל 129-130, 173
נאמן, ועדה 134-136, 175
נדלר, אלן 145
נוכרים, בני זוג 23, 141
נומוס ונראטיב (קאבר) 117, 173
נורמות והקשרים חברתיים-דתיים 66
הלכה ותהליך הפסיקה 100,
104-106, 124-125
תגובה להם 78, 93-94, 103,
114-119, 144-145
נישואי תערובת (ראה גם נישואין
אזרחיים) 42-43, 50, 103, 170
מקורות קלאסיים 23-24, 26
מתוך טעות 53, 89-90
- ליברמן, אביגדור 144
ליפשיץ, הרב ג'רום 107
לנגר, אוטו 132
לנגר, חוה (בורקובסקי) 132-133
לנגר, פרשה (חנוך ומרים) 132-134,
174
לשם אישות (ראה גיור וגרים: מניעים)
"לשם שמים" (ראה גם גיור וגרים:
מניעים) 30-31, 57-59, 74,
86, 91-92, 111-112, 119,
121-122, 127, 129, 164
מאיר, גולדה 133, 174
מדיניות חברתית ועיצובה (ראה
גם מדיניות ציבורית
ועיצובה; נורמות והקשרים
חברתיים-דתיים) 108-109,
113-114, 135-136
מדיניות ציבורית ועיצובה (ראה גם
הרבנים הראשיים לישראל)
שיקולים 114, 124-125,
176-177
תפקיד המנהיגות הדתית 18,
111, 136, 146, 174
מהר"ם שיק (הרב משה שיק) 80-82
מהרש"א (הרב שמואל אליעזר
איידלס) 70
מודרניות, השפעתה של 10-15,
17-19
מוצא מצד האב 44-47, 58, 65
מוצא מצד האם 44-47, 58, 65, 118,
122, 171
מחקר לגבי עקרונות המוסר
(יום) 16
מטה לוי (הרוויץ) 51
מיכאלוביץ (הונגריה) 76
מלמד להועיל (הופמן) 57, 61, 115
ממזרות 132-133, 156, 172, 174
מנחם משיב (קירשבוים) 63
מנחת קנאות (חיות) 43

- שירות לקהילות קטנות 177
 פילכנפלד, הרב ד"ר וולף 53, 47
 פיינשטיין, הרב משה 148, 109
 והרב ויינברג 87-86
 עמדתו בעניין גיור ונישואי
 תערובת 166, 100-94
 עמדתו בעניין היהדות
 הקונסרבטיבית
 והרפורמית 96-95
 פינקלשטיין, מנחם 137-136, 18
 155
 פיקאר, אריאל 172, 121
 פסחוב, לב 154-153, 13-9
 פסיקות מקלות, התנגדות
 להן 57-56, 48, 46-44
 139-137, 81-77
 הרב ברייש 90-89
 הרב הרצוג 125-123, 91
 הרב ויינברג 88-87
 הרב יוסף 172, 122
 פסיקות מקלות, קבלתן 51-50, 48
 92-91, 69-66
 הרב גוטמכר 76-73
 הרב גורן 134
 הרב הופמן 62-57
 הרב הורוויץ 57-55
 הרב הרצוג 173, 128
 הרב ויינברג 87-86
 הרב יוסף 122
 הרב לוי 101-100
 הרב עזיאל 120-115
 הרב צירלסון 143
 הרב ריסקין 106
 פסקי עזיאל בשאלות הזמן
 (עזיאל) 137, 115
 פרויגר, אדם 164, 71-70, 45-43
 פרייס, הרב אברהם 171, 118
 ציונות (ראה גם לאומיות
 יהודית) 143, 50
 עמדתו של הרב אטלינגר 46-44
 עמדתו של הרב במברגר 46-45
 עמדתו של הרב גוטמכר 76-71,
 82
 עמדתו של הרב
 הילדסהיימר 49-48
 עמדתו של הרב חיות 50
 עמדתו של הרב עזיאל 118-114
 עמדתו של מהר"ם שיק 80
 נישואין (ראה נישואין אזרחיים; נישואי
 תערובת; קידושין)
 נישואין אזרחיים
 אירופה במאה התשע-עשרה 42,
 163-162, 74-73
 עמדותיהם של הרבנים הופמן, פרייס
 ועזיאל 118-117
 נשים נוכריות
 במקרא 24-23
 עמדת עזרא 26
 והשוואה 127-126
 נתניהו, בנימין 134
 ספקטור, הרב יצחק אלחנן 53-52,
 57-56
 סתהון, הרב שאול דוד 105
 עובדיה הגר 38
 עזיאל, הרב בניציון מאיר חי 111,
 168, 137, 129, 122-114
 173-170
 עולים מברית המועצות 9, 134,
 152, 141-139, 137-136
 העם היהודי (ראה גם גיור וגרים; זהות
 יהודית; ישראל (מדינה); הקהילה
 היהודית [מושג]) 92, 12
 עמדן, הרב יעקב 164
 עשה לך רב (הלוי) 149
 פוסקים (ראה גם בית דין; הלכה ותהליך
 הפסיקה) 152-146, 136, 18-15
 עמדתו של הרב עזיאל 106-105

- קרדון, הרב לואיס 100
- רבני פרנקפורט 52
- הרבנים הראשיים לישראל 111
- הרב גורן 134-129
- הרב הרצוג 128-123
- הרב יוסף 123-120
- הרב עוזיאל 120-114
- הרב קוק 114-112
- רבנים והרבנות (ראה גם מדיניות ציבורית ועיצובה; הרבנים הראשיים לישראל) 15-14
- אחריותם 167, 102-99, 92
- רבנים לא-אורתודוקסים (ראה קונסרבטיבית, יהדות; רפורמית, יהדות)
- רבנים, התכנסות ה' 76
- רוזנפלד, הרב שלמה 177, 141
- רות המואבייה 140, 23
- רותם, דוד והצעת החוק 145-144
- ריבונות יהודית (ראה לאומיות יהודית)
- ריסקין, הרב שלמה 106, 36-35
- רמב"ם (רבי משה בן מימון) 15, 39-35, 45, 56, 71, 91, 106, 124, 126, 129, 155, 158, 161,
- 171
- רפורמית, יהדות
- וגיור 173, 134, 129
- התקפות עליה והתנגדות לה 87, 79, 69, 57, 44-43
- צמיחתה 70, 43
- רבנים והרבנות 167, 98
- ש"ס (מפלגה) 144
- שגיא, אברהם 170, 158, 18
- שואה (ראה גם הקהילה היהודית (מושג): לאחר השואה בתפוצות) 83, 168, 123, 93, 88-85
- שולחן ערוך (קארו) 58-56, 40-39
- 127, 81-79, 73, 68
- צירלסון, הרב יהודה לייב 93-92, 143-142
- קאבר, רוברט 173, 117
- קארו, רבי יוסף בן אפרים 40-39
- קבורה יהודית (ראה גם פסחוב, לב) 154-153, 87, 14, 10, 10
- הקהילה היהודית (מושג) (ראה גם גיור וגרים: ישראל [מדינה]) 11-9, 99, 77-76
- אופייה 124-123, 99, 14
- אחריות הרבנים כלפיה 92, 167, 102-99
- ארגנטינה (ראה הקהילה הסורית (הספרדית)
- דנוור 136, 107-106
- ומדיניות ציבורית 147
- והמודרניות 19-18, 13-12
- לאחר השואה בתפוצות 109-85
- הקהילה היהודית הכללית 99, 52
- הקהילה הסורית הספרדית 106-104
- קהילה, שימור ה' 17
- האתגר 154, 150, 145, 108
- עמדתו של הרב הופמן 61-59
- קוטנא, הרב שלום 118-117, 62
- קונסרבטיבית, יהדות 96-95
- וגיור 145-144, 135
- רבנים והרבנות 96-95
- קוק, הרב אברהם יצחק
- הכהן 118, 116, 114-111, 170, 138, 123
- קידושין (ראה גם נישואין אזרחיים; נישואי תערובת) 50-49, 29, 126, 122, 118, 112, 62-60, 171
- קיצוניות דתית (ראה גם חרדית, יהדות) 90, 85-84
- קירשבוים, הרב מנחם מנדל 64-63, 162, 89-88
- קלישר, הרב צבי הירש 61, 51-50, 163, 160

תורה, סייג ל' (ראה גם גבולות הקהילה	שומר ציון הנאמן 159, 44
ושמירתם) 119, 81-80	שיק, הרב משה (ראה מהר"ם שיק)
תנועות לא-אורתודוקסיות (ראה גם	שלזינגר, הרב עקיבא יוסף (עקיבה
קונסרבטיבית, יהדות: רפורמית,	יהוסף שלעזינגער) 82, 80-78,
יהדות) 175, 135, 77	164-163
תנועת ההשכלה באירופה (ראה	שמלקיש, הרב יצחק 61, 139-137,
גם אמנציפציה אזרחית	162
ופוליטית) 66, 45, 13	שמש מרפא (הירש) 47
התקדים המחייב (stare decisis) 16,	שפירא, הרב חיים אלעזר 93-92
150	שרידי אש (ויינברג) 96, 85
תקנת השבים 158, 37	שרייבר, הרב משה סופר (ראה החת"ם
תשובה ובעלי תשובה 56, 51, 37	סופר)
	שרמן, הרב אברהם 144, 142, 13